

Dr. H. Tuma:

Beneška Slovenija

(Konec.)

Med Rbečem in Reko je hrbet Sv. Marije Magdalene 683 m. Med Reko in Kodarijanom je hrbet do Planine 703 m, na sever pod njo vas Trušnje. Med Kodarijano in Livško Reko od Kuka čez sedlo z vasjo Ravna 1043 m — najvišja vas Predalp — čez Škarje 976 m je hrbet s stožcem in cerkvijo Sv. Martina 965 m, do Vrtače nad Rbečem 394 m (v zemljevidu napačno Vajnica). Med Aborno, v gorenjem delu V Škulah in Nadiži, je hrbet od Matajurja 1643 m do Brda 249 m v sovodnju Aborne in Nadiže. Vse hribovje je travnato, z gozdiči ter gosto posejanimi belimi vasmí. Iz vsakega slemena molé stožčasti vrhovi, ki nosijo lične cerkvice. Po mnenju prof. Marinellija so vsi ti vrhovi nekdam bili gradišča. Posebno se dvigata nad vsemi hrib Sv. Martina 965 m in Hum 905 m.

Po vrhu Kolovratovega slemena je že svoj čas vodila steza, sedaj pa vodi ravna vojaška avtomobilska cesta. Na Kuk 1243 m sva stopila le za kratek čas, ker sva imela isti razgled že tekom vse poti; saj je vrh Nagnoj ob poti visok 1192 m. — Kuk je morfológično eden najbolj značilnih stožcev tega imena; pomeni namreč Kolk, ki stoji konec gorske rajde.

Ob 9. uri zjutraj sva dospela na Livek. Livek je bil ves čas, posebno tekom srednjega veka, ko so se potezali za posest Furlanije Longobardi, Franki in Nemci in pozneje avstrijski plemiči, važen prelaz 695 m; zaradi tega je tudi večkrat menjal svojega gospodarja. Okoli Livka je polno selišč, nekaj na Kukovem obronku, nekaj pa na vzhodnem obronku Matajurja.

Ker sem nameraval drugi dan na Matajur, sem odslovil svojega vodnika ter sem sam krenil na selo Jevščeki, kjer sem hotel poiskati drugega vodnika za Matajur.

Matajur ali Baba, 1643 m.

Po starem se je Matajur imenoval Baba, kar morfológično odgovarja, t. j. košat, obel stožec. Beseda Matajur je furlanska, italijansko se imenuje Monte Maggiore. Matajur bo pač najlepše razgledišče Julijskih Predalp in je sploh priljubljena izletniška točka za Čedadce

in Videmce. Vendar je turistica med Italijani pred vojno bila silno zanemarjena. Največ obiskovalcev je imel Matajur kot romarski pot. Vsako leto za Mali in Veliki Šmaren se je nabralo na tisoče ljudi iz Beneške Slovenije, Tolminskega pa tudi Furlanske nižine. Mene je Matajur za časa, ko sem bil v Tolminu sodnik, pogosto zvabil nase, četudi je bila zveza s Tolminom neugodna. Posebno mi je služil za zimske izlete, seveda sem hodil v krpljah, kajti v 90. letih o smučih ni bilo niti govora. Moral sem s poštnim vozom iz Tolmina do Idrskega pred Kobaridom in po stranski cesti na Livek, kjer sem prenočil, zjutraj zgoraj pa po dolgem vzhodnem slemenu na vrh. Navadno sem hodil peš, ker popoldne ni bilo vozne zveze. Pot med Tolminom in Kobaridom je sicer dolga 16 km, a za dobrega turista prijetna. Na desno imaš strmo pobočje gosto zaraslo, v vznožju sledi čez skalnate skokiče šumeč studenec za studencem, na desno pa te spremlja svetlo-zelena Soča med belim prodom, nad njo strmi Krn. Hodil sem neštetokrat to pot, ne da bi se dolgočasil. Pač pa dolga cesta odmakne Matajur za dobrih pet ur hodá iz Tolmina tja in nazaj.

Matajur je pristopen od vseh strani. Najlažja je pot od Livka, lahka je tudi pot od Št. Lenarta v Beneški Sloveniji, najlepša je pot čez Ažlo in vas Matajur, najstrmejša pa je pot naravnost iz Kobarida, oziroma Svine in Súžida. Beseda Svina seveda nima nobene zveze z znano domačo živaljo, ampak pomeni vas na ovinku.

Februarja 1907 sem nameraval iz Livka na Matajur brez posebne oprave, ker sem po toplini sklepal, da mora biti sneg že uležan in hoden. A precej nad Livško cerkvijo 818 m se je pričel pršič. Brez krpelj ni bilo moč naprej; zato sem se ob lepem spomladanskem dnevu brž odločil po južni solnčni strani navzdol. Iz Livka na laško stran je peljala v Čedad tovarna, v pobočju do Poljave polaštana¹ pot; od tod naprej pa kolovoz v eni uri do Cepletišča (pač skvarjeno iz Zaplatišče) skozi Gabrovico, Sovodnje (velika vas, že v dolini), Trpeč, Klinjé in Ažla, v dobri uri, ter v Čedad po široki cesti mimo Sv. Krna (Quirino) 145 m, ki je meja slovenskega narečja.

Sprva je bila pot zledenela, tako da mi je dobro služil cepin, od Zaplatišča naprej pa je bilo že dovolj kopno. Nižje doli po ronkih Beneške Slovenije je vladala povsod že prava spomlad. Nekoliko pred Sv. Krnom sem dohitel furlansko dekle. Spočetka se me je nekam ogibala ter plašno ozirala na moj cepin. Ko pa je videla, da nisem nevaren, je vprašala, kaj počenjam v teh krajih. Povedal sem ji, da sem hotel na Matajur, a mi ni verjela, rekoč: »Vi ste kak krošnar, menda prodajate platno, ker nosite s seboj mero.« To je bil namreč cepin. Zakrohotal sem se sredi ceste in ji razložil pomen cepina. Zasmejala se je potem tudi ona in sva se kratkočasila prav do Čedada.

¹ La štati, polaštati pomeni mit Steinplatten belegen. Ducange (etymologičen slovar iz srednje latinščine) navaja, da se je v besedo lasto neorganično vrnil r v benečanskem dialektu, tako da je beseda lastra v pomenu šipa prešla v literarni jezik. V Alpah je beseda skupna zapadnim Slovencem in Ladincom. Najdalje na vzhodu se najde med Bohinjci, kjer sem tudi čul »je dobro polaštana pot«.

Julija l. 1918 sem prišel na Livek čez Kolovrat. Ker sem hotel pregledati edino Livško planino, nisem krenil ravno pot na Matajur po pobočju nad cerkvijo in čez Mrzli Vrh 1356 m, marveč na selo Jevščeki, da bi si ondi poiskal veččega vodnika. Jevščeki leže skoraj uro hoda južnozahodno od Livka na obronku Strmole in Breze 1096 m. Pod njo je Kal 88 m zadnji rob loka, ki zavije od Matajurja na vzhod in potem proti jugu. Onkraj Breze se pričenja dolgo Sleme (do 1254 m), ki se vleče čez Rupo do Mrzlega Vrh. Brezo in Sleme spremlja na zahodu Kraguvenca 1075 m, čez Krajce 1424 m, do Glave 1463 m. Sredi med Slemenom in Kraguvenco je široki hrbet »Na Lazu« 1212 m. V dolini med Kalom in »Na Lazu« je potok Močila, v dolini med »Na Lazu« in Kraguvenco je »V Pologu«, med pobočji Matajurja in Kraguvenca je v gornjem delu potok »V Skrilah«, ki prehaja v rečico Aborno, ital. Alberone, ki se pod Ažlo izliva v Rbeč (Arbeč, Arbezso).

Pot od Jevščekov vede precej strmo čez Strmolo pod Brezo na Breg v planino »Na Slemenu« (ob 1042 m) ob malem jezereu V Mlinarici, ki je precej zarasla s trstjem in rojo (vrsta *Carex*). Po vojni je od Livka na Jevškeke in čez Sleme izpeljana v ovinkih skoraj do vrha Matajurja vojaška cesta. Od Jevškeka sem odrinil z gospodarjem Mateličem ob 10.50 do planine v pol ure čez Rupe, in na Mrzli Vrh 1356 m v pičli četrt ure. Od Mrzlega Vrh se vleče širok hrbet skoraj v ravni črti od vzhoda na zahod »Pod Krajcem« na Glavo 1463 m do vrha Matajurja. Pod Mrzlim Vrhom je Konjska planina v posesti Idrskega. Pod Glavo je dober studenec Mrzlica. Na sever Matajurskega hrbta se pričenjajo Kobaridske planine pod krajcem pašnika Tršica z lepočo.² — Mateliča sem odslovil ob Mrzlici ter krenil naravnost po strmih pašnikih 30—35° naklonine na Svinsko planino. V Kobaridu sem bil že ob 14. uri popoldne.

Meseca junija 1918 sem šel z vodnikom Francem Korenom — po domače Bator — na Matajurske planine iz Robiča ob Nadiži 252 m nad pečnatim robom, ki se dviga v smeri proti zahodu nad Starim Selom mimo Votle Jame 650 m. Od vrha Matajurja v loku do kolena, katerega tvori struga Nadiže pod gričem in cerkvico sv. Volarja 317 m, se vleče visoki obronek Črče, višji gori »Na Krogu«. Po njem je izza vojne izpeljana vojaška pot, sprva tovarna, od Sužidske planine naprej po severnem pobočju Matajurja in čez Krajec na južno pobočje pa kolovozna. Konec robu ob 800 m postaja pot strmejša do 45° naklonine, potem skozi lep gozd do stare Konjske planine 1135 m. Ta planina je bila opuščena okoli l. 1880, ko so jeli preganjati koze in se je potem popolnoma zarasla. Posamezni obori planine so: »Na Podravni«, Dol, Pologe. (Zanimiva je pluralna končnica za Pologe k singularu polog die Berglehne). Na Pologih je Močilo. Močilo imenujejo na Primorskem sploh vsak izvirek, ali ima pitno vodo ali ne, dočim kotliču podobno močilo s pitno vodo imenujejo b è ě. Ako je vrenje vode iz tal vidno in slišno, pa pravijo b r b o ě ali b r b u ě.

² Lepoča je umetno izkopen kal za napajanje živine. Tršica bi pomenila tršav, struppig, buschig.

Dobre pol ure naprej je stara Sužidska planina »Na Kraju« s pašniki: Krnice, Golíčavec, Za Ličevcem, Stržen. Zanimiva je beseda Ličavec,³ ki pomeni globoko, skoraj navpično brezno. To ime velja parkrat za špilje v pobočju Matajurja. Matajurske jame še niso preiskane. Nova Sužidska planina je bila okoli 1880 postavljena ob 1107 m ter je ena najstarejših planin na Matajurju. Moj vodnik je trdil, da se je stari ljudje spominjajo po ustnem sporočilu za več nego 300 let nazaj. Na Sužidski planini sta me čakala nova vodnika, katera je odposlala soseska Svina.

Vse planine so bile seveda porušene, stanovi razstreljeni, pašniki opuščeni in mahoviti. Prav zanimivo je bilo zame, ko so mi vodniki, sami stari in izkušeni planšarji, pojasnili, zakaj so se tekom vojne, ko so bile planine neobložene, pašniki poslabšali. Planina je obložena, kadar ima pravo število govedi; preobložena, če jih je preveč. Ako se planinska zemlja useda, je znamenje, da je bila planina preobložena in so v mokrotnem vremenu krave razdrle rušo. — Ko sem stopal po planinskih tleh, se mi je zdelo, kakor bi se zibalo pod menoj. Planšarji so mi raztolmačili ta pojav tako, da je ruša planin, ki niso bile več let radi vojne obložene, odstopila od tal, tako da so korenine trave izgubile pod seboj tla in se je zarastlo mahovje. Planšarji so trdili, da živina zgnete s hojo zemljo in jo pritisne pod vlažno podlago, obenem pa pognoji s svojimi odpadki. Planina se preraste z mahom, ako se pusti nekoliko let brez paše. Mah izpodrine drn, pod njim se poprši zemlja ter se trava skoraj izgubi. Planina torej zahteva za svoj obstoj pravilno pašo. Opuščena planina se mora ali pogozditi ali pa se spremeni v puščo.

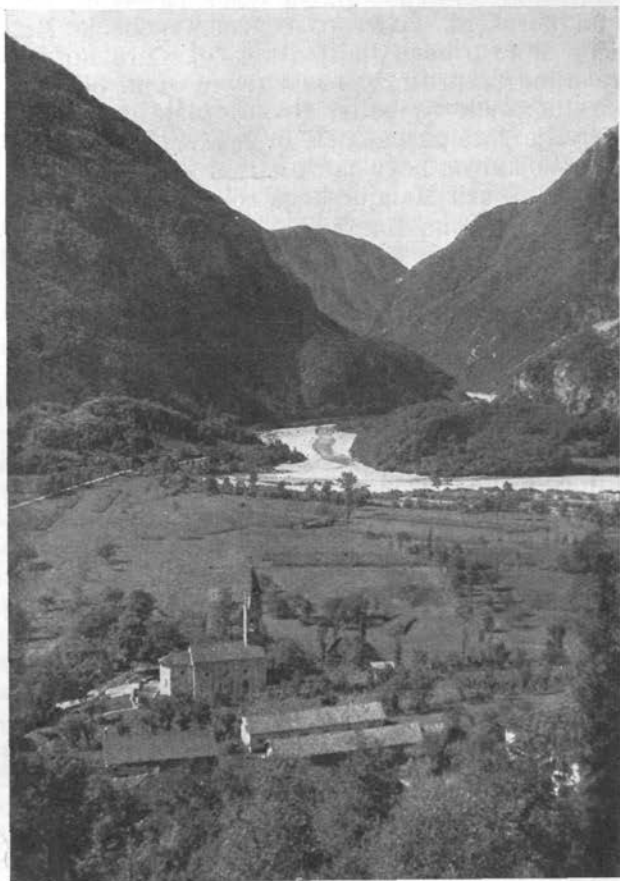
Ob 9. uri smo obšli Sužidsko planino nekoliko proti jugu okoli glave Búlovica 1351 m. Poleg nje je čudno ime za vrh Žovh. To ime, Souch, Sauch, se dobi večkrat po Tirolskih planinah ter je fonetično nastalo iz slovenske besede suha, globoki u daje v bavarščini o u in a u. Dokaz je ime vrha pri Črni Prsti, pod katerim gre pot čez Suho; vrhu so nemški naseljenci iz Stržišča spremenili ime v Souch. Kako bi to bavarsko ime prišlo na Matajursko pobočje, si ne morem misliti; iz slovenščine poznam glagol žolhniti in žolhek (toliko, kakor: vlažen); torej bi se morda dalo tolmačiti žovh kot vlažen pašnik. Zeleni vrhovi nad jamo Ličavec so Mali in Veliki Ilovec.

Vse planine se nahajajo od okoli 1000 m višine, kjer je navadno planinski stan, in segajo gori do robu Matajurja. V Svinsko planino smo dospeli okoli 10. ure in pol. Stan je bil postavljen l. 1887, za vojne seveda docela porušen. Ne daleč od Svinske planine je dolič imenovan »Pri Volu«. Pravili so mi, da se ime nanaša na dogodek začetkom IX. stoletja, ko so prihajali na Matajurske planine tudi poleti volkovi. Volk je bil napadel osamljenega vola, vol pa je zver zatél z rogom in jo stisnil ob skalo, a jo izpustil prezgodaj, tako da se je

³ Pomena Ličavec med domačini nisem mogel pojasniti; trdili so le, da so Ličavci globoke, nepristopne jame. Tolmačil bi pa besedo iz glagola ličiti v pomenu česrati, cepiti, abspalten, Ličavec torej: Erdspalte. Bernecker k besedi lyko ne ve pravega pojasnila; vsekakor pa Miklošičeva razlaga, da gre beseda k lek, t. j. upogniti, ne drži.

volk še z zadnjo močjo zagrizel v njegov vrat in ga umoril. Oba sta poginila. —

Od Svinske planine naprej približno uro hoda je velika Idrijska planina. Značilne so tri glave po vrsti nad planino, imenovane »Na Solzicah«. Spomladi so namreč porasle s solzicami, t. j. *Convallaria maialis*. Primorci imenujejo kranjske šmarnice po obliki cveta jako

Vas Kred

značilno »solzice« ali tudi Marijine solzice. Cvetke so res podobne padajočim solzicam. Ime šmarnica pa imajo Primorci za *Parnassia palustris* od tega, ker ta rastlina cvete po vlažnih alpskih ali predalpskih tleh med šmarnicami, t. j. avgusta in septembra. Značilno ime imajo Primorci tudi za *Convallaria polygonata*, ki ima viseče podolgovate cvetove: kotličiči. Imenovanje rastline solzice je prevedeno v italijanski literarni jezik kot *Lagrima della Madonna*. Ime pa mora biti pristno slovensko, ker je prastaro in ohranjeno v krajevnem imenu.

Stara Idrijska planina se je prvotno imenovala »Pod Pečém« in je bila višje gori. Ima dober studenec in pašnik Trščo. Nova Idrijska planina za časa vojne še ni bila vnesena v avstrijsko specialko.

Pot skozi Matajurske planine na severnem pobočju je bila zame glede poznanja planin silno zanimiva tura. Dobil sem vse polno starih livadnih imen in nov pogled v planšarstvo. Ko sem pohajal po planinah, so bile še vse neobljudene; deloma je manjkalo živine, ker so imeli v dolini dovolj krme, glavni vzrok pa je bil, ker so bili vsi stanovi do tal porušeni. Tudi po severnem pobočju Matajurja sem dobil drastično sliko o begu italijanskih čet. Čeravno so bili avstrijski vojaki za njimi že precej pobrali glavni vojni plen, je na strmih gozdnatih mestih ostalo še polno sledov, nižje doli so ležale puške in telečnjaki, višje gori pa bajoneti in čelade. Bilo je kakor grafično zarisano, da so vojaki na begu pometali od sebe to, kar jih je najbolj oviralo, in da so na vrh Matajurskega roba prišli že precej olehčani.

Zadnjikrat sem bil na Matajurju avgusta 1. 1923. Ustavil sem se v Ažli (italijanski Azida), pri znanem beneškem rodoljubu Jusiču. Ime vasi tolmačijo iz latinščine, češ, da je iz algida, t. j. mrzlo. Res leži vas ob rečici Áborna, vendar voda ni značilno mrzla. — Ážla je največja vas Nadiških Slovencev, solnčne, rodovitne lege. Je čisto slovenska in precej imovita, ker leži na zadnjih obronkih Matajurja, s trtami, sadjem, sočnimi travniki po dolini, po gorah pa ima bogate senožeti.

Tákrat sem lahko ugotovil veliko razliko v javnem življenju med Beneškimi Slovenci pred vojno in po vojni. Dočim je pred vojno vse dihalo precej prosto, se mi je zdelo, da je prebivalstvo ob zadnjem obisku molčeče in nezaupljivo in se je ogibalo tujcev. Dogodilo se mi je, da je domači župnik, ko sva hodila po vasi, na slovenska vprašanja odgovarjal laški. Znan mi je bil kot dober Slovenec, zato se mi je to nekam čudno zdelo. Ko sva pa stopila v njegovo sobo, je prav radostno spregovoril slovenski in mi pojasnil svoje obnašanje, češ, da je zanj nevarno govoriti po cesti slovenski, ker so povsodi ovaduhi in bi se slovenska govorica lahko smatrala kot nepatriotična demonstracija. To kaže že skrajno malenkostno in pretirano zasledovanje vsakega narodnega gibljava v mogočni Italiji.

Jusič me je informiral o novih razmerah Beneške Slovenije ter mi poiskal dobrega vodnika Antona Venturinija, starega 50 let, večšega posestnika.

Nad Ažlo in obenem nad Št. Petrom se dvigajo Brda 240 m, pod njim s cerkvico Sv. Krna — Kvirina. Hodi se po lepih, sočnih travnikih škriljate zemlje, zaraslih v lepem logu s kostanji. Po nočnem dežju je bilo prijetno hladno in čisto. Steza vede skoraj ves čas po slemenu, ki se vleče od Ažle neprenehoma proti vrhu Matajurja, obhaja pa višje vrhove v slemenu. Čez dobro poldrugo uro sva bila na sedlu pod Sv. Kocijanom 728 m. Obkolila sva ga na desno. Potem pride Špik 773 m, strm vrh z lepim pregledom, potem zopet okoli cerkvice sv. Jurija 865 m. Sleme z obširnimi pašniki, poraslimi z grmovjem čez Bukovje, postaja složnejše na Hlevišče 1085 m in naprej. Od tod gre pot v lahkem loku na desno v vas Matajur, kamor

sva dospela ob 8. uri in pol. Matajur je ena najvišjih vasi v Beneški Sloveniji 954 m. V Matajurju sem poiskal drugega vodnika. Iskal sem dolgo, pa nisem mogel najti starejšega človeka; bilo je vse na delu. Končno sem izbral 18 letnega pastirja Antona Góžnjaka, ki pa je bil izborno poučen in izredno inteligenčen. Med tem, ko se je Góžnjak pripravljaj na pot in so mu kuhali južino, sem obiskal domačega župnika, znanega beneškega rodoljuba. Pri vsaki priliki, posebno po vojni je vplival na svoje rojake, da so spoštovali svoj jezik in se zavedali svojega rodu. Pred vojno je smel vsaj slovenski propovedovati. Po vojni pa mu je upravna oblast prepovedala slovenske propovedi, na kar si je pomagal s tem, da se je sredi maše obrnil proti ljudstvu in jel razlagati evangelij v slovenskem jeziku ter vpletel v razlaganje svoje misli tako, da je nadomestil propoved. Seveda ko je upravna oblast to izvedela, mu je prepovedala razlagati tudi sv. evangelij.

Z Góžnjakom sva odrinila ob 9 in četrt. Iz vasi Matajur ni nobene prave poti na vrh. So le izhojene živinske steze, lahko pa se gre kar naravnost po drnu ter išče stop, kjer je bolj složno. Za to se tudi obronek nad vasjo imenuje »Na Stezah«. Škrapljasta glava nad njimi se imenuje Klobasič, potem pašnik »Gor na Sejmu«; beseda je v prvotnem pomenu zbirališče živine. Na desno sva pustila planini Matajurcev »Na Koritih« in »Na Lazéh«. Vendar na teh planinah ne izdelujejo sira, marveč nosijo mleko vsak dan v vas. V vednem razgovoru sva prišla v dobri poldrugi uri polagoma na vrh. Imela sva krasen razgled, daleč na Adrijansko morje. Po dežju se vidijo tudi Benetke. Na sever je nepozaben pregled Julijskih Alp od velikana Triglava do Razorja, Jalovca, Mangarta, Krna in Kanina. Zadaž čez pa se blišče sem in tja snežniki Koroških Alp.

Dol sva krenila po zahodni nadiški strani. Severni rob Matajurja nad Nadižo gre do 1519 m, kjer je bil glavni mejni kamen Italije, La Colonna, odtod pa strmo po grapi Suhe doli v debro Nadiže.

Po južnovzhodnem pobočju slede solnčne planine druga za drugo. Že čez 15 minut se pride v prvo sirarnico, imenovano »Tu v dolini«. Lastniki planine so Mrsinci, ki imenujejo planino »Za Tlako«. Nekoliko nižje leži v plitvi kotlini planina »Za Čeló« 1119 m. Dočim so na Goriškem sirarji in pastirji zgolj moški, so po teh planinah večinom ženske. Pastirja daje vsak gospodar za lastno živino; pastir mora opravljati pašo pa tudi molžnjo tako, da so planšarice precej malo zaposlene. Njih delo je predvsem pinjenje masla. Posnemajo enkrat na dan; iz mleka, ki ostane, pa izdelujejo polumasten sir. Ravna jo približno kakor Tolminci, ne poznajo pa več starih slovenskih besedi skutnik, prosnica, žmitek. Skutnik je globok, topemu stožcu podoben kotel, v katerem se izdeluje sir in skuta. Prosnica je zasirjeno mleko, ko se jame krčiti v grebice. V švicarski nemščini se imenuje die Sirte, kar je očitno slovenska sirotka. Žmitek je zadnji izdelek skute, ki se izboljša z mastnim mlekom in služi pastirjem za pogodel, t. j. priboljšek. Za skutenje ne rabijo kisali, ampak skutijo le z gorkoto. Besede skuta ne tolmačim iz latinskega ali romanskega scotta = skuhan, marveč je temeljno deblo h glagolu

skutiti, nemški schütten. Bavarec pravi: »die Milch schüttet sich« = »mleko se skuti«, kar fonetično docela odgovarja in dokazuje, da beseda skuta ni iz laškega, marveč smatram, da so ladinski pastirji vzeli besedo od slovenskih. — Matajurske planine so vse jako solnčne, a »rožnate«. Pod Čelom sva se ločila z Gožnjakom.

Rob proti Nadiži pod planinami odpade strmo po pečevju z grmovjem in redkim gozdom. Rob od planine »Za Čeló« dalje ob 1132 m se imenuje »Na Brunu«, do cerkvice Sv. Lovrenca 858 m. Med Hleviščem na vzhodni strani in robom »Na Brunu« se zarije grapa Ronec z rodnim desnim pobočjem, po katerem so razporejene vasi Obála, Medvež, Na Brdu, skupno imenovane Gorenji Mrsin. Pod njim je Dolenji Mrsin. Na levem bregu grape so gosto naseljene vasi in sela Ronca (Ronac, Rodda). V Dolenji Mrsin sem dospel ob 13.25. uri, v dolino pri Podbonescu ob 14. uri. Podbonesec na levem bregu v Nadiški dolini se laški imenuje Pulfero, kar laški filologi razlagajo iz longobardskega bolverk. Tu je bila baje trdnjava Longobardov proti napadom koroških Hrvatov po Nadiški dolini.

V Šempeter sem se odpeljal po ozkotirni železnici, ki po vojni vozi iz Kobarida v Čedad. Železnica komaj zasluži to ime. Vozovi so bolj podobni zabojem, ki s tirnicami vred klopočejo in se majejo tako, da človek vsak hip čaka, da se vse skupaj ustavi. Mestoma, kjer je nekoliko strmejša, vozi tako počasno, da bi lahko tekkel za vlakom. Iz vrha doli do Št. Petra se šteje 4 ure dobrega hoda.

Mija 1189 m in Razór 1228 m.

Mija je izgovor za slovensko mejo. Ime je od tod, ker je tekla čez teme vrha nekdanja avstrijsko-italijanska meja. Italijani pišejo Monte Mia. Že onstran meje je višji vrh 1228 m »Na Razóre«. Med kotama 1189 m in 1228 m je v temenu koritu podobna dolga razpoka, t. j. Razór. Krejci, t. j. prebivalci vasi Kred (Creda) imenujejo vrh 1188 m »Pod Razórjem«. Iz tega se vidi, kako precizno domači ljudje označijo prirodno lego.

Dne 14. junija 1918 sem se odpravil kot član odbora za obnovitev Goriške in poročevalec o stanju Šoških planin, da pregledam mejo od Kolovrata pa do zadnje Nadiže. Imel sem poleg referata za planine tudi referat za oproščenje neobhodno potrebnih kmetijskih delavcev od vojaštva, da se živinoreja in planine ožive.

Odpeljal sem se z jutranjim vlakom do Sv. Lucije, od koder sem šel peš v Volče, kjer me je čakal z vozom vodnik in zaupnik Koren France, p. d. Bator iz Kreda. Hišno ime Bator in enaka imena v Kobarškem kotu kažejo na prastaro slovensko prebivalstvo. Korena sem bil oprostil od vojaštva; on je inteligenten gospodar, ki si je iz malega pomagal do precej ugodnega položaja. K r e d je jako značilno ime; pomeni svet na preperem, glinatem apnencu, navadno ima vodne izvirke. Radi tega bi ne izvajal besede Kred od ladinskega Terra Creta, t. j. presejana zemlja, marveč mora beseda segati daleč nazaj v davnino. Besedo za isti morfološki pojav sem dobil »V Kredu« (studenec pod Raškovcem), nadalje: Kredarica pod Trigla-

vom, Kredarica nad Lipanjsko planino, »V Kredah« za rjave glinaste peči nad Bistrico in Peričnikom. Daleč na zahod se ta beseda med Furlani in tudi še Engadinci nahaja v obliki Cret, Cretto ter pomeni razrite, preperele peči; ime Podkrasje v Beneški Sloveniji nad Tarčentom, prevedeno v italijanščino v Sotcretto, enako kaže nakrasje, t. j. razrito skalovje.

Nameraval sem v Kredu sklicati zaradi oprostitve od vojaščine shod popoldne ob 14 uri. Hotel sem pridobiti žene, ki so imele može pri vojakih, da na shodu zahtevajo, naj se starejši gospodarji pošljejo domov, kar bi podpiralo mojo uradno akcijo. Akcija je bila do tedaj splošno uspešna; vložil sem približno 1600 prošenj ter so odpustili v gorskem okraju okoli 400 gospodarjev. Takrat sem mislil razširiti akcijo posebno na Kobariški Kot. Nekoliko pred 14. uro pa je prihitel Koren povedat, da ne bo s shodom nič, češ, ženske so se sicer zbrale, da pa je nastala cela rabuka, ker žene ne marajo shoda in tudi ne marajo — »dedcev« domov. Vse so namreč imele vojaško podporo in, ker so bile večinoma skrbne gospodinje, so s podporščino dobro izhajale in marsikatera je odplačala dolgove, katere je bil mož pred vojno napravil. Torej splošen protest gospodinj, da bi se vrnili slabi gospodarji iz vojske! Kričale so: »Naj le služijo naprej, sicer nam vzamejo podporo!« Jaz seveda nisem bil ginjen radi tolike zakonske ljubezni ter sem celo stvar vzel bolj od vesele strani. Šel sem vseeno na shod. Ženske so me obsule in prosile, naj zaboga ne napravim nobene prošnje, ker ne marajo mož. Jaz sem amaconke lepo pozdravil ter obljubil, da za občino Kred ne vložim nobene prošnje več. — Ostal mi je tako ves popoldan.

Iz Kreda sem nameraval drugi dan na skupino Kobariškega Stola in na mejno gorovje proti nekdanji Italiji. Prosti popoldan pa sem hotel porabiti, da polezem na Mijo, ki sicer nima planine, pač pa nosi njeno severno pobočje tja proti strugi Nadiže velike, košate in še neizrabljene gozdove, vmes že na italijansko stran pod Lubjo in Voglom senožeti, do 1124 m pa obširne pašnike, ki so že stoletja sporni med prebivalci Kobariškega Kota in med Črnogorci, prebivalci vasi Črni Vrh (Monte Fosca) v Italiji. Tolminci trdijo, da so tla pašnikov Lubje s tolarji pokrita, misleč na ogromne pravdne stroške.

Odšla sva z Batorjem popoldne ob 16½ uri preko Nadiže do prvega bēča v Hurjevem Lazu. Bēč pomeni povsod na Goriškem in v slovenski Italiji majhnemu kotliču podoben izvirek vode. Zdi se mi, da je ta beseda temeljno deblo v latinskem puteus in laškem pozzo. Beseda Hurjev pa prihaja od lastnega imena; bil je namreč jako dober gospodar imena Hurja, ki si je sčasoma napravil z rejo živine precejšnje premoženje. — Od Kreda gori vede steza čredoma po travnatem in gozdnatem robu, ki se skoraj enakomerno dviga iz doline pri Kredu 259 m do vrh Mije 1189 m. Ves rob se imenuje Komár. Pomen besede je pač isti, kakor Komár iz Zadnjice na Dolič pod Triglavom. Temelj besede mora biti kom, t. j. vzbočenost, ako ni pozna tvorba h glagolu komariti, t. j. težavno hoditi. — Gozdiči ob robu kažejo prav bujno rast mešanega drevja. Prvi gozd Vrkuc ima ma-

klén, javor, lesko, dren, jesen, gaber in bukev vse vprek, jasine med gozdom pa imajo sočno deteljo, materno dušico, petelinčke, križnice, motovilce in dr. Za Vrkućem se stopi na Sleme, ki je skalnato in poraslo večinoma z mahom in s pérnico (široka srsasta trava). Na desno od Slemenaja je »Dol v Kotu« z lepimi senožeti in »Glava v Kotu« 927 m. Ob robu Slemenaja, približno 850 m višine, so bili Italijani napravili za časa vojne spuščalnice na žico v dolino Nadiže ob 202 m. Gozdove so precej izsekali. Že pod vrhom je velika senožet Volarnice, v lasti 17 posestnikov Zgornje Borjane. Tu je bila nekdanja stara planina, sedaj je opuščena. Sled planine se pozna po rasti planinskega plevela, ščavja, kopriv, preobjede i. dr. Potem vede pot skozi majhen gozd na senožet Stržnica. Ime je od tega, da ovce dobe travo, ki jo kar postržejo od korenine. V gozdu sem dobil vse polno planinskega srebota in lepe dišeče gozdne rože (*Rosa gallica*).

Malo pred 6. uro sva stopila na vrh Mije in s preskokom čez pravcati razór na zadnji vrh »Na Razórju« 1228 m. Zanimal me je posebno pogled na Beneško Slovenijo. Pod Razórjem na vzhod je zarezano globoko debro Nadiže, naprej se vidi vsa dolina od vasi Stupice doli do Čedadaja. Razgrnjeno pred teboj leži zeleno hribovje Beneške Slovenije s središčem Ivánac. Lep pogled je tudi na Matajur proti vzhodu, vrhovišče Nadiške krajine. Tik pod teboj je Vogel 1124 m, Lubja okoli 900 m in zadnji vrh »Na Beli« 816 m nad Robediščem. Lubja, italijansko Lupia je pravzaprav ves hrbet od 1124 m do 900 m, le da ima višji vrh še posebno ime »Na Voglu«. Na južnem obronku Vogla leži vas Črni Vrh 723 m, Montefosca. Profesor Rutar Črni Vrh in njegove prebivalce po dr. F. Musoni-ju takole opisuje: »Črni vrh spada pod tarčentsko občino in stoji ob mali kotanji med Voglom 1164 m (prav 1124 m) na severu in Ivancem (Ivánac, Juanes 1168 m) na jugozahodu, ki je odprta proti vzhodu. Po njej se spušča v Nadižo potočič Bodrin ali Brodin (Zabrodinam). Vasica je podobna vsem drugim pogorskim seliščem in je obdana s precejšnjim vegetacijskim zelenjem. Prebivalci so pravi »Črnogorci« med Beneškimi Slovenci in so ohranili najčisteje svoj prvotni tip še iz časa prve naselitve: visoki stas, široka pleča, orjaško moč, kosmata prsa, katera imajo vedno razgaljena (tudi pozimi), kostanjeve in plave lase, modre ali rjave oči in gosto brado. Na ramenih nosijo velikanska bremena v dolino in celo na trg v Čedad. Priimki so: Čenčič, Batistič, Menič, Lavrenčič, Mahorič, Špehonja, Gujón, Černé, Černejec itd. Besede izgovarjajo blagoglasno pojoč; s tem se razločujejo od vseh drugih Nadiških Slovencev. Moški so že popolnoma opustili svojo narodno nošo, ali ženske še vedno prihajajo v dolino z dolgimi zlatimi uhani in velikanskimi obeski na njih. Vso obleko pa si izdelujejo doma, večinoma iz volne in prediva.

Če je več bratov v hiši, se oženi skoraj vedno le en sam in navadno tisti, ki je najčednejši, najpostavnejši; a najstarejši ostane gospodar v hiši, torej »starešina« v staroslovanskem pomenu. Čitati in pisati ne zna skoraj nihče, ako ni bil pri vojaki, ker so šolo šele pred kratkim dobili. In vendar prebivalci niso surovi, čeravno od začetka nekoliko nezaupljivi proti tujcu; a ko spoznajo, da ni kak

birič ali ogleduh, postanejo celo prav zgovorni in gostobesedni, ker so zelo radovedni. Udani so odkritosrčno svojemu duhovniku, a Avstrijo sovražijo zaradi mejnih prepirov z Robediščani, kateri so jih stali baje 30.000.— Lit. V dolini veljajo za zelo premožne, a v resnici so le štedljivi in z malim zadovoljni in se žive le od živinoreje, turšice, krompirja in fižola, a ves sir in vse maslo spremene v denar, da točno plačujejo davke.«

Med Razórom in Voglom je zarezana Prédolina, pravi kanjon, globoka špranja med skupino Razorja in Lubje, skozi katero vede steza od Gorenje Nadiže in glavne občine Breginj v srednjo Nadižo, ko je obtekla klin Komárja ob cerkvi sv. Volarja 317 m in krenila na jug v Italijo.

Dol sva krenila na desno skozi Kot, pod njim v Dolenjem Čelu je dober studenec. V Kred sva prišla pod večer okoli 19½ ure.

Shoda nisem držal; imel pa sem lepše zadoščenje s potjo na Mijo.

Seznam manj znanih imen.

Agley — Oglej — Acquileia	Fojda — Faedis
Ahten — Attimis	Forame — Malina
Albana — Ibana	Fragiellis — Vrdjel
Altana — Utana	Frattini — Bratini
Ampezzo — Na Peči	Gemona — Humin, Hlumin — Gle-
Antro — S. Giovanni d' — Sv. Ivan	mine — Klemaun
v Čelé — Landar	Glavnik — Claunico
Arbeč, Rbeč — Arbezso	Gorjani — Montenars
Artegna — Rtin	Grad — Stolbica
Ažla — Azzida	Grmeki — Grimacco
Barbana — Vrbane	Grmešica — Stremiz
Beli Vrh — Pioverno	Gronnenburg — Krkonoški grad
Berovi pri Tepanu	Hudice — Piani
Bjače — Biaccia	Humin, Hlumin — Gemona — Gle-
Bjeli, Tam na ta, pri Muzcih	mine — Klemaun
Bjeli, Tu v — S. Giorgio	Ibana — Albana
Bjeli, Tam na — Resiutta	Jajnik, Jagned — Jainico
Borjani — Boreans	Campolungo — Kompolje
Bratini — Frattini	Kanalič — Canalutto
Brdo — Lusévera	Canebolla — Čanebla
Brdo Srednje — Sregna	Karnahta — Cornappo
Breg — Pers	Karman Veliki — M. Chiampon
Breginj — Bregogna	Karman Mali — M. Quarnan
Brezden — Prestento	Kermaun, Krmin — Cormons
Brezje — Monte Maggiore	Chialminis — Visont, Sedlišče
Brišče — Broxas	Kladje — Cladis
Cepletišče — Zaplatišče	Cladrecis — Kladreče, Selice
Cesariis — Podbrdo	Clap — Podvrata
Cvelovec, Celovec — Klagenfurt	Klemaun — Humin — Gemona —
Čanebla — Canebola	Glemine
Čarneja, Černel — Cergneu	Coja di qua — Kuja
Čelé, Sv. Ivan — San Giovanni d'Antro	Kompolje — Campolongo
Čižerija — Ciseriis	Cormons — Krmin — Kermaun
Črni Vrh — Montefosca	Kosi pri Tepani
Dereani — Reant	Costa — Rebro
Devin — Duino — Tybein	Costalunga — Vile
Dobje — Nongruella	Costapiana — Na Ravné
Dreka — Drenchia	Cravero — Krávar
Flippan, Flepan — Flaipano	Cretto — Ovšje

Krkonoški grad — Gronnenburg
 Krmin — Cormons — Kermaun
 Krnica — Montediprato
 Kuja — Coia di la ali Coia Slava
 Laipacco — Lipjak
 Landar — San. Giovanni d' Antro —
 Sv. Ivan v Čelē
 Livek — Luicco
 Log — Sedilis
 Logeh, Pri — Usiunt
 Lopič — Plauris
 Lucinico — Ločenik
 Lusévera — Brdo
 Macaroli — Mazarollis
 Madonna della Carnizza — Mati Božja
 v Slemenčicah
 Mala Mežerija — Mala Maseria
 Malina, Meline — Forame
 Marija Zorna — Maria del Giorno
 Matajur — Monte Maggiore
 Medvež pri Mrsinu
 Meline — Mels
 Miheliči pri Logu
 Medaria — Megvarje
 Montefosca — Črni Vrh
 Montemaggiore — Brezje
 Monteaperto — Viskorša
 Montediprato — Krnica
 Montenars — Gorjani
 Mužac — Moggio
 Na Brdu pri Mrsinu
 Na Ravne — Costapiana
 Na Sedlišču — Mecotti
 Na Teru, Na Vasi — Pradielis
 Navkule — Occulis
 Na vrhu — Spignon
 Neme — Nimis
 Njivica — Vedronza
 Nongruella — Dobje
 Novaki pri Tepani
 Obala pri Mrsinu
 Occulis — Navkule
 Oderzo — Opitergum
 Ofian — Pegliano
 Oglej — Aquileia — Agley
 Orsano — Volče
 Oseacco — Osejani, Ožjak
 Osiunt — Pri Logeh
 Ovšje — Cretto
 Pecolle — Podbreg
 Pegliano — Ofjan
 Pers — Breg
 Petjak — Ponteaeco
 Peuschelsdorf — Püšja ves — Venzone
 Piani — Hudice
 Pioverno — Beli Vrh
 Plauris — Lopič
 Plekke — Plöcken
 Pobiči — Povizi
 Pobra pri Borjanih
 Podbonesec — Pulfero

Podbreg — Pecolle
 Podbrdo — Cesariis
 Pod Cerkvijo — Valle
 Podkras — Sotcretto
 Podvrata — Clap
 Porčinj — Porzús
 Pradielis — Na Teru, Na Vasi
 Prato di Resia — Ravenca
 Prešnje — Purgesimo
 Prosnid — Prosenicco
 Pulfero — Podbonesec
 Püšja ves — Venzone — Peuschelsdorf
 Raván, Na Ravne — Costapiana
 Ravenca — Prato di Resia
 Rbeč, Arbeč — Arbezso
 Reant — Dereani
 Rebroy — Costa
 Resiutta — Tam na Bjeli
 Rodda — Ronac
 Rtin — Artegna
 San Giorgio — Tu v Bjeli
 San Giovanni d' Antro — Sv. Ivan
 v Čelē
 San Guarzo — Šinčjur
 Sedilis — Log
 Sedlišče — vas pod Chialminis
 Sgorbani — Škarbani
 Scruttó — Škrutovo
 Smardeja, Smardenča — Sanmardenchia
 Sedlišču, Na Mekoti
 Selice — Cladrecis
 Sotcrett — Podkrasje
 Spignon — Na Vrh
 Stazione della Carnia — Vrata
 Sv. Krn — San Quirino
 Stremic — Grmešica
 Surnins — Zornik
 Šinčjur — San Guarzzo
 Škarbani, Zgorbani
 Škrutovo — Scruttó
 Šumeje — Zomeais
 Tam na Bjeli — Resiutta
 Tam na ta Bjeli nad Terom
 Tam v Bjeli — San Giorgio
 Tarčet — Tarcetta
 Tarčento, Tarčent — Tarzint
 Tepán — Taipano
 Trémun — Tercimonte
 Trlan — Torlano
 Trjan — Torreano
 Tumeč — Tolmezzo
 Tybein — Devin — Devino
 Učen, Vočen, Volče — Volzano
 Udine — Weyden — Videm
 Ujont — Viganti
 Usiunt — Pri Logeh
 Utana — Altana
 Valle — Pod Cerkvijo
 Vedronza — Njivica
 Venzone — Püšja ves — Peuschelsdorf
 Viganti — Ujont

Vile — Costalunga
Viskorša — Monteaperto
Visont — Chialminis
Vočaci pri Tepani
Vrhu, Na Spignon
Vrata — Portis
Villanuova — Za Vrhom

Vrdjel — Pradielis
Weyden — Videm — Udine
Zaplatisče, Cepletišče
Za Vrhom — Villanuova
Zomeais — Šumeje
Zornik — Surnins
Zuglio — Forum Julii Carnicum.

Ludvik Zorzut:

Pohorski razglednik

»Postavimo si stolp, katerega vrh naj sega do neba,« so rekli prevzetni Babilonci in so prejeli svoje ime — po babilonskem stolpu; Parižani so bili ponižnejši in so se zadovoljili s 300 m svojega Eiffela; prebrisani »triglavski župnik« je presojal Slovence skozi »Aljažev stolp«. Podjetni Mariborčani bi se tudi radi iz svojega mesta vzpeli bliže k Bogu. Pa kje? Blizu mesta mora biti. In izbrali so si Reški vrh na najvzhodnejši točki Pohorja, 1146 m visoko, na »Ciglancah« nad Sv. Bolfenkom, oziroma Mariborsko kočo in Pohorskim Domom.

Nimajo pa Pohorski vrhovi odprtega pogleda; iz širokih šum in ozkih frat se je moral dvigniti visok stolp, višji od smrek in bukev, da je razen prost pogled v božji svet do tja, kjer »solnce gor gre« in kamor »za goro bo šlo«.

V predvojnih vročih letih je v Mariboru obstojal »Marburger Bergverein«, pozneje tudi »D. Ö. A. V. Sektion Marburg«. Oba sta si skušala prilastiti kose slovenske pohorske grude. »Bergverein« se je vgnezdil pri Mariborski koči, a »D. Ö. A. V.« si je postavil razgledni stolp »Bachernwarte«. Ko je bil sekciji predsednik dr. Schmidderer, ga je zgradila in ga dne 20. VI. 1909 z nacionalnim slavljem otvorila. Stolp je bil kakor preteč prst dvignjen nad našo domačo zemljico.

Razglednik je visok 27 m; v celem je stolp ena sama železna konstrukcija, ki se v obliki piramide proti vrhu zožuje. Tesno-vijugaste stopnice se spiralno v smeri z leve na desno vijejo strmo navzgor. V prvem nadstropju se zdrznemo ob rastoči višini, pa se odpočijemo od prve kratke omotice. Oni omotnih glav se vrnejo na trdna, realna tla, mi pa dosežemo drugo, vrhno ploščad. Primemo se za ograjo. Obstrmimo: »Slovenski svet, ti si krasán!«

Foto Pagon

Pohorski razglednik